

Արթուր Ղամբարյան

Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ, ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի պրոֆեսոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ վաստակավոր իրավաբան, ՀՀ դատախազության «Օրինականություն» գիտագործնական պարբերականի խմբագրական խորհրդի անդամ

ԱՊԱՅՈՒՑՄԱՆ ՖՈՐՄԱԼ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ¹

Համառոտագիր

Հոդվածում քննարկման առարկա են դարձվել ապացուցման ֆորմալ միջոցի՝ իրավական կանխավարկածի ուժով որոշակի փաստեր հաստատելու վերաբերյալ հարցերը, ինչպես նաև ապացուցման ֆորմալ միջոցների տեղը և դերը ապացուցման գործընթացում, ապացուցման ֆորմալ միջոցների և փաստական միջոցների հարաբերակցությունը:

Ապացուցման օրենսդրական բնորոշման կիրառելիության համատեքստում փաստվում է դրա անհնարինությունը, երբ ապացուցումն իրականացվում է ապացուցման ֆորմալ միջոցների օգտագործմամբ, քանի որ այս դեպքում որևէ ապացույց չի հավաքվում, չի ստուգվում կամ չի գնահատվում:

Հոդվածում քննադատվում է օրենսդրի այն մոտեցումը, թե հանրահայտ փաստերն իրավական կանխավարկածներ են, քանի որ, ինչպես ներկայացվում է հոդվածում, օրենսդիրը խոսում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված փաստերի հավաստիությունը վիճարկելու մասին, մինչդեռ իրավական կանխավարկածի մասին դրույթները ոչ թե գոյություն ունեցող փաստի, այլ ենթադրյալ փաստի մասին է, բացառությամբ հանրահայտ փաստի, որն էլ կապ չունի իրավական կանխավարկածի հետ:

Հոդվածում ներկայացված եզրահանգումների լույսի ներքո առաջարկվում է համապատասխան փոփոխություններ իրականացնել ՀՀ քր.դատ.օր.-ում մեթոդաբանական մի շարք սխալները շտկելու նպատակով, իսկ մինչ այդ առաջարկվում է խնդրո առարկա նորմերը մեկնաբանել հոդվածում նշված տարբերակով:

Հիմնաբառեր– իրավական կանխավարկած, ապացուցում, ապացուցման ֆորմալ միջոց, ապացուցում-փաստարկում, փաստ.

¹ Հոդվածը ներկայացվել է 05.05.2025թ., գրախոսվել է 10.06.2025թ.:

Ներածություն

Հոդվածում ներկայացվում է «փաստերի իրավական կանխավարկածը» վերտառությամբ ՀՀ քր.դատ.օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասում տեղ գտած ապացուցման ֆորմալ միջոցների բովանդակությունը, ինչպես նաև քննարկվող մասում տեղ գտած ապացուցման ֆորմալ միջոցների անհամապատասխանությունը նույն հոդվածի վերտառությանը:

Անհամապատասխանության առիթ է հանդիսացել Լատվիայի քրեական դատավարության օրենսգրքի համապատասխան դրույթի սխալ թարգմանությունը: Մյուս առիթը ՀՀ քր.դատ.օր.-ի 106-րդ հոդված վերտառությունն է, որից ստեղծվում է տպավորություն, թե իրավական կանխավարկածը գոյություն ունեցող փաստ-հանգամանքի մասին է, մինչդեռ այն ոչ թե գոյություն ունեցող փաստի, այլ ենթադրյալ փաստի մասին է:

Ուսումնասիրության հիմնական նպատակը ապացուցման ֆորմալ միջոցների տեղը և դերը ներկայացնելն է, դրանց կիրառման առանձնահատկությունները շեշտադրելը, առկա օրենսդրական հիմնախնդիրները վեր հանելը և դրա շտկման, կատարելագործման և կիրառման արդյունավետությանը միտված առաջարկներ ներկայացնելը:

1. Ընդհանուր դրույթներ

Քրեադատավարական ճանաչողությունն, ընդհանուր առմամբ, առանց պատշաճ ապացուցման (առանց վերաբերելի, թույլատրելի և հավաստի ապացույցներ ձեռք բերելու) հնարավոր չէ, սակայն քրեական դատավարությունում առանձին իրական կամ ենթադրյալ փաստեր ոչ թե ապացուցվում են, այլ *համարվում են* հաստատված (ապացուցված): Եթե օրենքով կամ իրավակիրառ պրակտիկայի հիման վրա իրական կամ ենթադրյալ փաստերը *համարվում են* հաստատված, ապա այդ փաստերի վերաբերյալ ապացույցներ չեն հավաքվում, դրանք չեն մտնում ապացուցման առարկայի մեջ, այսինքն՝ չեն համարվում ապացուցման ենթակա հանգամանք (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 102-րդ հոդված), քանի որ դրանք արդեն իսկ օրենքով համարվում են ապացուցված: Այս պարագայում գործ ունենք ապացուցման ֆորմալ միջոցների (հանրահայտ փաստերի, իրավական կանխավարկածի, նախադատելիության և այլնի) հետ:

Սույն հոդվածում կներկայացվեն ապացուցման ֆորմալ միջոցները տեղը և դերը ապացուցման գործընթացում, ապացուցման ֆորմալ միջոցների և փաստական միջոցների հարաբերակցությունը, ինչպես նաև ապացուցման ֆորմալ միջոցների օրենսդրական կարգավորման ժամանակ թույլ տրված մի շարք մեթոդաբանական սխալները:

2. Ապացուցման ֆորմալ միջոցի էությունը

Խորհրդային ժամանակաշրջանում քերն էին կարծում, որ քրեական դատավարությունում, ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, հնարավոր է որոշ փաստեր համարել հաստատված (ապացուցված) ոչ թե ապացուցման

փաստական միջոցներով (ապացույցներով՝ ցուցմունք, փորձագետի եզրակացություն և այլն), այլ ապացուցման ֆորմալ միջոցներով: Այդ ժամանակաշրջանում թերևս Մ. Չելցովն այն եզակի գիտնականներից էր, ով կարծում էր, որ հանրահայտ փաստերը, նախադատելի փաստերը, օրենքով սահմանված կանխավարկած-փաստերը ենթակա չեն ապացուցման²: Առանձին հեղինակներ թեև ընդունում էին, որ հանրահայտ փաստերը, նախադատելի փաստերը և օրենքով սահմանված կանխավարկած-փաստերը ճիշտ չէ նույնացնել մյուս փաստերի հետ, սակայն կարծում էին, որ դրանք չեն հանվում ապացուցման առարկայից, պարզապես դրանք, ի տարբերություն մյուս փաստերի, նույն խորությամբ չեն ուսումնասիրվում³:

Ինչպես նշվեց, ապացուցման փաստական միջոցները պետք է տարբերակել ապացուցման ֆորմալ միջոցներից: Իրավակիրառ գործընթացում քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները հնարավոր է հաստատել կամ հերքել ոչ միայն ապացույցներով, այլ նաև ապացուցման ֆորմալ միջոցներով (նախադատելի փաստեր, իրավական կանխավարկածներ և ֆիկցիաներ, հանրահայտ փաստեր, անվիճելի փաստեր⁴): Տեսությունում նշվում է, որ ապացուցման ֆորմալ միջոցներն իրավաբանական դրույթներ են, որոնք օրենսդիր մարմնի կամ դատարանի կամքով, առանց իրավաբանական հիմնավորման, նախապես սահմանում են իրավաբանական փաստի գոյությունը կամ բացակայությունը⁵:

Ապացուցման ֆորմալ միջոցները ոչ թե ինքնին օրենսդրական դրույթներ են, այլ այդ դրույթներով ամրագրված փաստերի մասին դատողություններ են, ենթադրություններ են կամ հանրահայտ փաստեր են, որոնց հիման վրա իրավասու մարմինները, առանց պատշաճ ապացուցում իրականացնելու, վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները համարում են հաստատված կամ հերքված: Օրինակ՝ անձի անմեղությունը որևէ փաստական միջոցով չի ապացուցվում, քանի որ ՀՀ Սահմանադրությամբ և ՀՀ քր. դատ. օր.-ով նախատեսված է դրույթ, որի ուժով անձը *համարվում է* անմեղ: Այլ կերպ ասած՝ անձի անմեղությունն ապացույցներով հաստատելու կարիք չկա, քանի որ այդ ենթադրյալ փաստն ապացուցման ֆորմալ միջոցով (իրավական կանխավարկածով) *համարվում է* հաստատված, քանի դեռ այն չի հերքվել: Ապացուցման ֆորմալ միջոցների գործածության դեպքում դասական ապացուցում տեղի չի ունենում:

Պատշաճ ապացուցման սկզբունքի համաձայն՝ քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող ցանկացած հանգամանք պետք է հաստատվի պատշաճ ապացույցների բավարար համակցությամբ (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 22-րդ հոդվածի 1-

² Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М.: Изд. Министерства юстиции СССР. 1948. С. 272-273.

³ Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Второе, дополненное издание. Казань, Изд. Казанского университета. 1976. С. 71-74.

⁴ Смирнов А. В. Формальные средства доказывания в уголовном праве и процессе: монография. М.: Изд. Норма: ИНФРА-М. 2018.

⁵ Новицкий В. А., Новицкая Л. Ю. Проблемы доказательственного права: теория, законодательство, судебная практика. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2017. С. 103.

ին մաս): «Ցանկացած հանգամանք պատշաճ ապացույցով հաստատել» կոշտ ձևակերպումից ստեղծվում է այնպիսի տպավորություն, որ Օրենսդիրը պահանջում է, որ քրեական դատավարությունում վարույթի համար նշանակություն ունեցող ցանկացած հանգամանք հաստատվի բացառապես փաստական տվյալներ (ապացույցներ) հավաքելու, ստուգելու և գնահատելու եղանակով: Մինչդեռ, Օրենսդիրը պատշաճ ապացուցման սկզբունքից նախատեսել է բացառություն՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասում ամրագրել է, որ հանրահայտ փաստերը կամ իրավական կանխավարկածներով ենթադրվող փաստերը ոչ թե ապացուցվում են, այլ համարվում են ապացուցված: Այսինքն՝ Օրենսդիրը թույլատրել է վարույթն իրականացնող մարմնին, առանց պատշաճ ապացուցում իրականացնելու, հանրահայտ փաստերը և ենթադրյալ փաստերը համարել հաստատված:

3. Ապացուցում-երրորդությունը և ապացուցման ֆորմալ միջոցները

Հայաստանի Հանրապետությունում 1998թ.-ից օրենսդրությամբ տրված էր ապացուցման այնպիսի բնորոշում, որտեղ շեշտը դրվում էր ապացույց հավաքելու, ստուգելու և գնահատելու վրա (տե՛ս 1998թ. ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 124-րդ հոդվածի 1-ին մասը): ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 101-րդ հոդվածի 1-ին մասում նույնպես ապացուցումը բնորոշվում է հետևյալ կերպ. «(...) վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքներ հաստատելու կամ հերքելու նպատակով ապացույցներ *հավաքելը, ստուգելը և գնահատելն է*»: Ապացուցման օրենսդրական այս բնորոշման մեջ առկա է երկու կողմ. առաջինն ապացուցման ֆունկցիոնալ կողմն է՝ ապացույց հավաքելը, ստուգելը և գնահատելը, որը պայմանականորեն անվանել ենք «ապացուցում-երրորդություն», երկրորդը՝ ապացուցման նպատակային կողմն է՝ վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները հաստատելը կամ հերքելը:

Իրավաբանները, նկատի ունենալով ապացուցման օրենսդրական բնորոշումը, ապացուցում ասելով հիմնականում նկատի են ունենում միայն ապացուցում-երրորդությունը, այսինքն՝ ապացույց *հավաքելը, ստուգելը և գնահատելը*: Մինչդեռ ապացուցման օրենսդրական բնորոշման «ստվերում» է մնացել քրեադատավարական ճանաչողության մեկ այլ կարևոր տեսանկյուն՝ ապացուցում-փաստարկումը (հիմնավորումը), որի ընթացքում վարույթի մասնակիցը համապատասխան փաստարկների միջոցով հիմնավորում է իր պնդման (թեզիսի) ճշմարտացիությունը:

Այսպիսով՝ եթե ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 101-րդ հոդվածի 1-ին մասը վերաձևակերպենք, ապա կարելի է տալ ապացուցման հետևյալ բնորոշումը՝ ապացուցումն ապացույցներ հավաքելը, ստուգելը և գնահատելն է (ապացուցում-երրորդությունն է), ինչպես նաև հավաքված ապացույցների հիման վրա վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները հաստատելու կամ հերքելու մասին եզրահանգումների հիմնավորումն է (ապացուցում-փաստարկումն է):

Ապացուցման օրենսդրական բնորոշումը (ապացուցում-երրորդությունը) կիրառելի չէ, երբ ապացուցումն իրականացվում է ապացուցման ֆորմալ միջոցների

(հանրահայտ փաստերի, իրավական կանխավարկածների) օգտագործմամբ, քանի որ այս դեպքում որևէ ապացույց չի հավաքվում, չի ստուգվում կամ չի գնահատվում: Մյուս կողմից, դա չի նշանակում, որ ապացուցման ֆորմալ միջոցների պարագայում քրեադատավարական ապացուցումը բացակայում է, պարզապես՝ ապացուցումն իրականացվում է ոչ թե «ապացուցում-երրորդություն», այլ «ապացուցում-փաստարկում» ձևաչափով: Օրինակ՝ հանրահայտ փաստն, ապացուցում-փաստարկման ժամանակ օգտագործում է որպես իր դիրքորոշումը (թեզիսը) հիմնավորելու փաստարկ: Այսպիսով՝ ապացուցման ֆորմալ միջոցների պարագայում ապացուցում-երրորդությունը բացակայում է, սակայն առկա է ապացուցում-փաստարկումը:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 101-րդ հոդվածի 1-ին մասում տրված ապացուցման բնորոշումը (ապացուցում-երրորդությունը) բացարձականացնող և այդ համատեքստում՝ ապացուցում-փաստարկումը հերքող կամ այն լուծարման շրջանցող մասնագետներին պետք է հիշեցնել խորհրդային դատավարագետ Մ. Ստրոգովիչի և Օքսֆորդի համալսարանի գիտնականներ Ֆ. Վայսմանի և Հ. Հարթի կողմից 1940-ականներին ձևավորած՝ սահմանումների բաց սահմանի կամ բաց տեքստուրայի (կազմվածք) կոնցեպտը, ըստ որի՝ ոչ մի հասկացություն չի կարող սահմանափակվել այնպես, որ նրա կիրառության ոլորտների հարցում կասկած չմնա, քանի որ միշտ կան այլ ուղղություններ, որոնք հասկացության սահմանումից դուրս են մնացել: Ուստի սահմանումների ճշմարտացիությունը հաստատվում է միայն դրանց օգտագործման համատեքստում: Միշտ կարելի է գտնել այնպիսի համատեքստ, որտեղ տրված սահմանումը չի համապատասխանի այդ համատեքստին⁶: Նույնիսկ օրենսդիրը չի կարող իր ավտորիտար (միակողմանի) ուժի օգնությամբ տալ ապացուցման այնպիսի սահմանում, որը կունենա փակ տեքստուրա և կբացառի ապացուցման այլ դրսևորումները:

4. Ապացուցման փաստական և ֆորմալ միջոցները

Դատավարագիտությունում «ապացուցման միջոց» հասկացությունն ընկալվում է տարբեր իմաստներով: Հեղինակների մի խումբն ապացուցման միջոց ասելով հասկանում է ապացուցողական տեղեկություններ հավաքելու եղանակները, օրինակ՝ քննչական գործողությունները, գաղտնի քննչական գործողությունները, օպերատիվ-հետախուզական միջոցառումները և այլն⁷: Հեղինակների երկրորդ խումբն ապացուցման միջոց ասելով հասկանում է ոչ թե ապացուցողական գործողությունները (ապացույց հավաքելու եղանակները), այլ՝ ապացույցները, ինչպես նաև ապացուցման ձևական միջոցները՝ կանխավարկածները, նախադատելի, հանրահայտ և նոտորային փաստերը, իրավական ֆիկցիաները, ապա-

⁶ Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (օրենսդրությունը, սկզբունքները և սուբյեկտները): Գիտաուսումնական ձեռնարկ / Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան. Եր.: Տիգրան Մեծ, 2024:

⁷ Стельмах В. Ю. Понятие и система средств доказывания в уголовном судопроизводстве // Вестник Оренбургского государственного университета. 2016. № 6 (194). С. 90-95.

ցուցման սուբյեկտիվ միջոցները՝ մասնագիտական փորձը, իրավաընկալումը, իրավական մշակույթը⁸:

Ապացույց հավաքելու եղանակի (ապացուցողական գործողության) և դրա արդյունքի (ապացույցի) փոխհարաբերությունում գործառնական առումով առաջնային նշանակություն է ստանում ոչ թե ապացույցի ձեռք բերելու եղանակը, այլ արդյունքը՝ ապացույցը, որի հիման վրա պարզվում է վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը: Ապացուցողական գործողություններն ապացույց ձեռք բերելու եղանակներ են, իսկ ապացույցները՝ ապացուցման միջոցներ են:

Քրեական դատավարությունում, բացի ապացույցներից (փաստի մասին տվյալներից), ապացուցման նպատակով օգտագործվում են նաև ապացուցման ֆորմալ միջոցները, օրինակ՝ իրավական կանխավարկածները: Այսպիսով՝ քրեական դատավարությունում ապացուցման միջոց ասելով հասկանում ենք՝

1) ապացուցման փաստական միջոցները (<< քր. դատ. օր.-ում նախատեսված ապացույցները՝ ցուցմունքը, փորձագետի եզրակացությունը, իրեղեն ապացույցը և այլն),

2) ապացուցման ֆորմալ միջոցները (կանխավարկածները, նախադատելի փաստերը, հանրահայտ և նոտորային փաստերը, իրավական ֆիկցիաները):

Ապացուցման ֆորմալ միջոցներն ապացույցներ (ապացուցման փաստական միջոցներ կամ փաստերի մասին տվյալներ) չեն: Ապացուցման ֆորմալ միջոցները, ի տարբերություն ապացուցման փաստական միջոցների, չեն հավաքվում. ապացուցման ֆորմալ միջոցների օգնությամբ քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքները *համարվում են* պարզված (հաստատված) օրենքի ուժով:

Ապացույցի օրենսդրական բնորոշումը տրված է << քր. դատ. օր.-ի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետում.

«Ապացույցը փաստի վերաբերյալ օրենքով սահմանված կարգով ստացված տվյալն է, որի հիման վրա քննիչը, դատախազը, դատարանը պարզում են ապացուցման ենթակա հանգամանքների առկայությունը կամ բացակայությունը, ինչպես նաև վարույթի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքներ»:

Ապացույցի օրենսդրական բնորոշումը մեկնաբանելիս պետք է նկատի ունենալ հետևյալ հանգամանքները.

Առաջին՝ քրեական վարույթում փաստերի մասին տվյալներն ինքնին դեռևս ապացույց չեն, որպեսզի այդ տվյալները դատավարական իմաստով համարվեն ապացույց, պետք է ամրագրվեն համապատասխան դատավարական

⁸ Теория доказательств в советском уголовном процессе. Отв. Ред. Н.В. Жогин, изд. 2-е исп. и доп. М.: Изд. Юридическая литература, 1973. С. 212-213, Россинский С. Б. Средства доказывания в уголовном судопроизводстве // Юридический вестник Самарского университета. 2023. Т. 9, № 1. С. 37-45.

աղբյուրներում (օրենքով նախատեսված ապացույցի տեսակներում): ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 86-րդ հոդվածի 1-ին մասում թվարկվում են քրեական վարույթում ապացույցի հետևյալ տեսակները. 1) ձերբակալվածի ցուցմունքը. 2) մեղադրյալի ցուցմունքը. 3) տուժողի ցուցմունքը. 4) վկայի ցուցմունքը. 5) փորձագետի եզրակացությունը. 6) փորձագետի կարծիքը. 7) փորձագետի ցուցմունքը. 8) իրեղեն ապացույցները. 9) ապացուցողական և վարութային այլ գործողությունների արձանագրությունները. 10) արտավարութային փաստաթղթերը:

Եթե հիմք ընդունենք ապացույցի՝ որպես փաստերի մասին տվյալի (բովանդակության) և դրա աղբյուրի (տեսակի, ձևի) միասնության հայեցակարգը, ապա ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետը և 86-րդ հոդվածի 1-ին մասն անհրաժեշտ է դիտարկել միասնության մեջ: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետում տրվում է ապացույցի բովանդակությունը (փաստական տվյալ), իսկ 86-րդ հոդվածի 1-ին մասում՝ ապացույցի դատավարական ձևը (անձնային ապացույցի դեպքում՝ դատավարական ձև ունեցող նյութական կրիչը (ցուցմունք, փորձագետի եզրակացություն, ապացուցողական գործողությունների և վարութային այլ գործողությունների արձանագրություն), իսկ առարկայական ապացույցի դեպքում՝ առարկան և դրա հատկանիշները վերարտադրող փաստաթղթերը):

Երկրորդ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի 39-րդ կետում օգտագործվում է «փաստերի մասին տվյալ» ձևակերպումը, ինչը նշանակում է, որ այդ տվյալները ոչ թե վերացական գնահատողական դատողություններ են կամ կարծիք, այլ կոնկրետ մարդկանց գործողությունների, որոշակի դեպքերի մասին հստակ տեղեկություններ, որոնք հնարավորություն են տալիս պատասխանել ի՞նչ, որտե՞ղ, ե՞րբ, ի՞նչ եղանակով հարցերին⁹: Փաստերի մասին տվյալը չի նույնացվում փաստի հետ և չի կարող ի սկզբանե դիտարկվել որպես ճշմարիտ իրողություն: Փաստի մասին տվյալը կարելի է անվանել նաև փաստական տվյալ:

Երրորդ՝ ապացույցի բնորոշումը տալիս Օրենսդիրը շեշտադրել է ոչ թե ապացույցի միջոցով քրեական վարութի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքներն *օրենքով սահմանված կարգով պարզելու*, այլ ապացույցն *օրենքով սահմանված կարգով ստանալու* հանգամանքը: Ապացույցի օրենսդրական բնորոշման մեջ ապացույցն օրենքով սահմանված կարգով ստանալու շեշտադրությունը ներդաշնակ է պատշաճ ապացուցման սկզբունքի հետ, որը կարևորում է փաստի մասին վերաբերելի տվյալները պատշաճ իրավական ընթացակարգին համապատասխան ստանալու հանգամանքը:

Չորրորդ՝ ապացույցը պետք է տարբերակել ապացուցման ֆորմալ միջոցներից: Քրեական վարութում ապացուցման ենթակա հանգամանքները հնարավոր է հաստատել կամ հերքել ոչ միայն ապացույցներով (ցուցմունքով, փորձագետի եզրակացությամբ և այլն), այլ ապացուցման ֆորմալ միջոցներով (իրավական կանխավարկածներով և ֆիկցիաներով, անվիճելի կամ հանրահայտ փաս-

⁹ Курс советского уголовного процесса. Общая часть. Под ред. Бойкова А. Д., Карпеца И. И. М.: Изд. Изд. Юридическое литература, 1989. С. 553.

տերով¹⁰): Ապացուցման ֆորմալ միջոցներն իրավաբանական դրույթներ են, որոնք Օրենսդիր մարմնի կամ դատարանի կամքով, առանց իրավաբանական հիմնավորման, նախապես սահմանում են իրավաբանական փաստի գոյությունը կամ բացակայությունը, օրինակ՝ քրեական վարույթի ընթացքում հանրահայտ փաստը *համարվում է* ապացուցված (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Հանրահայտ փաստի գոյությունը *որևէ ապացույցով* (ցուցմունքով, արտավարությամբ փաստաթղթով և այլն) չի հաստատվում, այն ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի ուժով (այսինքն՝ ֆորմալ միջոցով) *համարվում է* հաստատված:

5. Ապացուցման ֆորմալ միջոցները և փաստերը տարանջատելը

Ապացուցման ֆորմալ միջոցներից հատկապես իրավական կանխավարկածները պետք է տարբերել փաստերից (փաստ-հանգամանքներից) և փաստերի մասին տվյալներից (ապացույցներից): Այսպես՝ ՀՀ քրեական դատավարությունում իրավական կանխավարկածներն ամրագրված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի (փաստերի իրավական կանխավարկածը) 1-ին մասում: Այս հոդվածում առկա կարգավորումները պարունակում են մեթոդաբանական մի շարք սխալներ, որոնց գլխավոր պատճառն իրավական կանխավարկածը և իրավաբանական փաստն իրարից չտարանջատելն է¹¹: Հայ օրենսդրի թույլ տված այս սխալի ակունքները պետք է փնտրել Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի 125-րդ հոդվածի ռեցեպցիայում: Բանն այն է, որ «Փաստերի իրավական կանխավարկած» հոդվածը ՀՀ դատավարական համակարգ ներմուծվել է Լատվիայի քրեական դատավարությունից: ՀՀ քր. դատ. օր.-ի նախագծի հեղինակները, առանց քննադատական մոտեցման, փոխառնել են Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի 125-րդ հոդվածի վերտառությունը և բովանդակությունը՝ անտեսելով այն հանգամանքը, որ այդ հոդվածում միախառնված են իրավական ենթադրությունները (կանխավարկածները) և փաստ-հանգամանքները:

Նախ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի վերտառությունը ձևակերպված է հետևյալ կերպ՝ «Փաստերի իրավական կանխավարկածը»¹²: «Իրավական կանխավարկած» ձևակերպումն ինքնին ներառում է ենթադրյալ փաստերի մասին

¹⁰ Смирнов А. В. Формальные средства доказывания в уголовном праве и процессе: монография. М.: Изд. Норма: ИНФРА-М. 2018, Новицкий В. А., Новицкая Л. Ю. Проблемы доказательственного права: теория, законодательство, судебная практика. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2017. С. 103.

¹¹ «Փաստ» բառը գիտությունում գործածվում է տարբեր իմաստներով: Օրինակ՝ իրավագիտությունում և պրակտիկայում տարանջատվում են փաստը՝ որպես իրականության երևույթ (փաստ-հանգամանք, իրավաբանական փաստ) և փաստը՝ որպես մարդկային իմացության ձև (փաստ-իմացություն): Փաստ-հանգամանքի օրինակ են մարդու կամքից անկախ գոյություն ունեցող տարբեր իրադարձությունները, արարքները: Փաստ-իմացության օրինակ են ապացույցները (փաստի մասին տվյալները, իմացությունը), փաստարկները: Օրինակ՝ իրավակիրառ ակտերում փաստ-հանգամանքներն ամրագրվում են փաստ-իմացության ձևով: Այս մասին տե՛ս Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография М.: Изд. Норма, ИНФРА-М, 2012. էջեր 158, 168-169:

¹² Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի 125-րդ հոդվածի վերտառությունն անգլերենով ձևակերպված է հետևյալ կերպ՝ «Legal Presumption of a Fact»:

դատողությունը (ենթադրյալ փաստերի մասին օրենսդրի մտահանգում = իրավական կանխավարկած), որի պայմաններում օրենքի քննարկվող հոդվածի վերտառությունում «փաստ» բառի գործածությունը մոլորեցնող է: Մի կողմից՝ ստեղծվում է տպավորություն, որ իրավական կանխավարկածը գոյություն ունեցող փաստ-հանգամանքի մասին է, մինչդեռ այն ոչ թե գոյություն ունեցող փաստի, այլ ենթադրյալ (հիպոթետիկ) փաստի մասին է: Մյուս կողմից, այս ձևակերպումը կարող է շփոթ առաջացնել դոկտրինում գործածվող փաստացի կանխավարկածների հետ, որոնք, ընդունված մոտեցման համաձայն, ի տարբերություն իրավական կանխավարկածների, ոչ թե ամրագրված են իրավական նորմերում, այլ ձևավորվել են փաստացի՝ իրավակիրառ պրակտիկայում:

Օրենսդիրը ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 2-րդ մասում խոսում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված փաստերի հավաստիությունը վիճարկելու մասին, մինչդեռ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասը (որպես իրավական կանխավարկածի մասին դրույթ) ոչ թե գոյություն ունեցող փաստի, այլ ենթադրյալ փաստի մասին է (բացառությամբ հանրահայտ փաստի, որն էլ կապ չունի իրավական կանխավարկածի հետ): Հավաստիությունը ոչ թե կանխավարկածի, այլ ապացույցի հատկանիշ է. կանխավարկածը՝ որպես դատողություն, օժտված է բարձր աստիճանի հավանականության հատկանիշով, ուստի կարելի է վիճարկել կանխավարկածի հավանականությունը, բայց ոչ հավաստիությունը:

Այսպիսով՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի վերտառությունը պետք է լիներ «Իրավական կանխավարկածները», իսկ ներկայիս ձևակերպման պայմաններում այն պետք է ընթերցել հետևյալ կերպ՝ «փաստերի մասին իրավական կանխավարկածները»:

Երկրորդ՝ Օրենսդիրն իրավական կանխավարկածների շարքին է դասել հանրահայտ փաստերը (ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ): Աղաղակող սխալ է, երբ հանրահայտ փաստը նույնացվում է իրավական կանխավարկածի հետ. Ինչպե՞ս կարող է հանրահայտ փաստը որակվել որպես իրավական կանխավարկած (ենթադրություն): Կրկին պետք է հիշեցնել, որ կանխավարկածը ենթադրություն է գոյություն չունեցող փաստերի մասին, իսկ հանրահայտ փաստը ոչ թե փաստի մասին ենթադրություն է, այլ՝ ակնհայտորեն գոյություն ունեցող փաստ: Օրինակ՝ հանրահայտ է այն փաստը, որ գիշերը մութ է, կամ գիշերվան հաջորդում է ցերեկը: Այս մասին որևէ մեկը ենթադրություն չի անում, դրանք ակնհայտորեն գոյություն ունեցող հանգամանքներ են:

Այլ բան է, որ Օրենսդիրը, որոշել է, որ հանրահայտ փաստերը, իրենց հանրաժանության (հանրության լայն շրջանակին հայտնի լինելու) շնորհիվ չունեն ապացուցման կարիք, դրանք համարվում են ապացուցված: Թեև վարույթի մասնակիցները կարող են վիճարկել այդ փաստի՝ իրենց համար հայտնիությունը, սակայն այն վիճարկելու հնարավորությունը հանրահայտ փաստը չի դարձնում կանխավարկած:

Պատահական չէ, որ մի շարք դատավարական համակարգերում հանրահայտ փաստերը որակվում են ոչ թե իրավական կանխավարկածներ, այլ դասվում են ապացուցման կարիք չունեցող հանգամանքների (առանց ապացույցների հաստատվող հանգամանքների) շարքին (օրինակ՝ Վրաստանի քր. դատ. օր.-ի 73-րդ հոդված, Մոլդովայի քր. դատ. օր.-ի 98-րդ հոդված, ԱՊՀ մոդելային քր. դատ. օր.-ի 147-րդ հոդված):

Այսպիսով՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետում նշված հանրահայտ փաստն իրավական կանխավարկած չէ:

Երրորդ՝ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետը Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի համանուն դրույթի սխալ թարգմանության արդյունք է, որի պատճառով փոխվել է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի իմաստը: Այսպես՝ Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի 125-րդ հոդվածի 1-ին մասում սահմանված է, որ առանց լրացուցիչ դատավարական գործողություններ կատարելու ապացուցված են համարվում հետևյալ հանգամանքները (...) 4) այն փաստը, որ անձին հայտնի են կամ պետք է հայտնի լինեին նորմատիվ ակտերով նախատեսված նրա պարտականությունները¹³: Այս նորմում, մեծ հաշվով, ամրագրված է անձի պարտականությունների իմացության մասին ենթադրությունը (կանխավարկածը): Պատկերացնենք իրավիճակ, որ օրենքով սահմանված է, որ զինվորը պարտավոր է յուրաքանչյուր օր ստուգել իր զենքի սարքինությունը: Լատվիայի քր. դատ. օր.-ի կարգավորումների պարագայում ապացուցված է համարվում այն ենթադրյալ փաստը, որ զինվորը գիտեր կամ պարտավոր էր իմանալ զենքի սարքինությունը ստուգելու իր պարտականության մասին (պարտականությունների իմացության կանխավարկած): Իսկ այս պարտականությանն առնչվող հանգամանքը՝ զենքի սարքին կամ անսարք լինելը պետք է ոչ թե համարել ապացուցված, այլ դրանք պետք է ապացուցել ապացուցման փաստական միջոցներով (օրինակ՝ փորձագետի եզրակացությամբ):

Մինչդեռ, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետում ապացուցված է համարվում «փաստը, որն անձին հայտնի է կամ պետք է հայտնի լիներ իրավական ակտով կամ պայմանագրով սահմանված իր մասնագիտական կամ պաշտոնական պարտականությունների կապակցությամբ»: Այս հոդվածի ձևակերպումից ստեղծվում է այնպիսի տպավորություն, որ ապացուցված է համարվում ոչ թե պարտականությունների մասին իմանալը, այլ այդ պարտականությանն առնչվող որևէ փաստ, որն անձը գիտեր կամ պարտավոր էր իմանալ: Ստացվում է, որ վերը նշված օրինակով ապացուցված պետք է համարվի փաստը (զենքի անսարք լինելը), որը զինվորին հայտնի է կամ պետք է հայտնի լիներ օրենքով սահմանված զենքի սարքինությունը ստուգելու պարտականության կապակցությամբ: Հասկանալի է, որ նման կարգավորումը կամ նման մեկնա-

¹³ Անգլերեն տեքստում այն ձևակերպված է հետևյալ կերպ՝ «(...) the fact that a person knows or should have known his or her duties provided for in regulatory enactments», , իսկ ռուսերեն՝ (...) факт того, что лицу известны или должны были быть известны его обязанности, предусмотренные нормативными актами: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lv/lv043en.pdf>

բանությունը պատշաճ ապացուցման սկզբունքի տեսանկյունից անթույլատրելի է, քանի որ քրեական վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների մեծ մասը կհանվի ապացուցման առարկայից և դրանք հաստատված կհամարվեն ապացուցման ֆորմալ միջոցներով: Նման իրավիճակում պաշտոնեական հանցագործությունների վարույթով պատշաճ ապացուցման սկզբունքից բացառությունը (իրավական կանխավարկածը) կընդգրկի ենթադրյալ փաստերի լայն շրջանակ, որոնք կհաստատվեն ոչ թե ապացուցման փաստական միջոցներով (պատշաճ ապացույցներով), այլ կհամարվեն հաստատված ապացուցման ֆորմալ միջոցներով (իրավական կանխավարկածով), իսկ սա նշանակում է, որ պատշաճ ապացուցման սկզբունքից բացառությունը (իրավական կանխավարկածը) կվերածվի կանոնի: Վարույթի սկզբունքից բացառությունը կանոն դարձնելը «սկզբունք-կանոն-բացառություն» իրավական կազմվածքի տեսանկյունից անթույլատրելի է:

Այսպիսով՝ անկախ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 106-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի տառացի ձևակերպումներից, այն պետք է ընթերցել հետևյալ կերպ. ապացուցված է համարվում այն փաստը, որ անձին հայտնի են կամ պետք է հայտնի լինեին իրավական ակտով կամ պայմանագրով սահմանված իր մասնագիտական կամ պաշտոնական պարտականությունները:

Եզրակացություն

Հոդվածում ներկայացված եզրահանգումների լույսի ներքո առաջարկվում է համապատասխան փոփոխություններ իրականացնել ՀՀ քր.դատ.օր.-ում՝ քննարկվող հարցին վերաբերելի և վերը ներկայացված մեթոդաբանական մի շարք սխալները շտկելու նպատակով, իսկ մինչ այդ առաջարկվում է խնդրո առարկա նորմերը մեկնաբանել հոդվածում նշված տարբերակով:

Գրականության ցանկ (reference list, список литературы)

1. Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն (օրենսդրությունը, սկզբունքները և սուբյեկտները): Գիտաուսումնական ձեռնարկ / Գիտ. խմբ. Ա. Ղամբարյան. Եր.: Տիգրան Մեծ, 2024:

Criminal Procedure of the Republic of Armenia (Legislation, Principles and Subjects). Scientific and Educational Manual / Scientific Editor A. Ghambaryan. Yerevan: Tigran Mets, 2024.

2. Курс советского уголовного процесса. Общая часть. Под ред. Бойкова А. Д., Карпеца И. И. М.: Изд. Юридическое литература, 1989. С. 553.

Course of Soviet criminal procedure. General part. Edited by Boykov A.D., Karpets I.I. Moscow: Publ. Legal Literature, 1989. P. 553.

3. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография М.: Изд. Норма, ИНФРА-М, 2012. էջեր 158, 168-169:

Cherdantsev A. F. Logical-linguistic phenomena in jurisprudence: monograph M.: Publishing house. Norma, INFRA-M, 2012. 158, 168-169:

4. Смирнов А. В. Формальные средства доказывания в уголовном праве и процессе: монография. М.: Изд. Норма: ИНФРА-М. 2018, Новицкий В. А., Новицкая Л. Ю. Проблемы доказательственного права: теория, законодательство, судебная практика. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2017. С. 103.

Smirnov A. V. Formal means of proof in criminal law and procedure: monograph. M.: Publ. Norma: INFRA-M. 2018, Novitsky V. A., Novitskaya L. Yu. Problems of the law of evidence: theory, legislation, judicial practice. St. Petersburg: Leningrad State University named after A.S. Pushkin, 2017. P. 103.

5. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Отв. Ред. Н.В. Жогин, изд. 2-е исп. и доп. М.: Изд. Юридическая литература, 1973. С. 212-213, Россинский С. Б. Средства доказывания в уголовном судопроизводстве // Юридический вестник Самарского университета. 2023. Т. 9, № 1. С. 37-45.

Theory of evidence in Soviet criminal proceedings. Ed. N.V. Zhogin, 2nd edition and add. Moscow: Legal Literature Publ., 1973. Pp. 212-213, Rossinsky S.B. Means of proof in criminal proceedings // Legal Bulletin of Samara University. 2023. Vol. 9, No. 1. Pp. 37-45.

6. Стельмах В. Ю. Понятие и система средств доказывания в уголовном судопроизводстве // Вестник Оренбургского государственного университета. 2016. № 6 (194). С. 90-95.

Stelmakh V. Yu. Concept and system of evidence in criminal proceedings // Bulletin of the Orenburg State University. 2016. No. 6 (194). P. 90-95.

7. Новицкий В. А., Новицкая Л. Ю. Проблемы доказательственного права: теория, законодательство, судебная практика. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2017. С. 103.

Novitsky V. A., Novitskaya L. Yu. Problems of the Law of Evidence: Theory, Legislation, Judicial Practice. St. Petersburg: Leningrad State University named after A.S. Pushkin, 2017. P. 103.

8. Смирнов А. В. Формальные средства доказывания в уголовном праве и процессе: монография. М.: Изд. Норма: ИНФРА-М. 2018.

Smirnov A. V. Formal means of proof in criminal law and procedure: monograph. M.: Publ. Norma: INFRA-M. 2018.

9. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Второе, дополненное издание. Казань, Изд. Казанского университета. 1976. С. 71-74.

Fatkullin F. N. General Problems of Procedural Proof. Second, Supplemented Edition. Kazan, Kazan University Publishing House. 1976. Pp. 71-74.

10. Чельцов М. А. Советский уголовный процесс. М.: Изд. Министерства юстиции СССР. 1948. С. 272-273.

Cheltsov M.A. Soviet criminal procedure. Moscow: Publishing House of the Ministry of Justice of the USSR. 1948. P. 272-273.

Artur Ghambaryan

*Chairman of the Department of Theory of Law and
Constitutional Law of Russian-Armenian University,
Doctor of Juridical Sciences, Professor, Professor of the State Administration
Academy of the Republic of Armenia,
Honored Lawyer of the Republic of Armenia, Member of the
Editorial Board of the Scientific-Practical Journal
“Legality” of the RA Prosecutor’s Office*

METHODOLOGICAL ISSUES OF FORMAL MEANS OF PROOF¹⁴

Abstract

The article discusses the issues of establishing certain facts by means of a formal means of proof, a legal presumption, as well as the place and role of formal means of proof in the proof process, the ratio of formal means of proof and factual means.

In the context of the applicability of the legislative definition of proof, its impossibility is documented when proof is carried out using formal means of proof, since in this case no evidence is collected, verified or evaluated.

The article criticizes the legislator's approach that well-known facts are legal presumptions, since, as presented in the article, the legislator speaks about disputing the reliability of the facts defined in Part 1 of Article 106 of the RA Criminal Procedure Code, while the provisions on legal presumption are not about an existing fact, but about an assumed fact, with the exception of a well-known fact, which has nothing to do with a legal presumption.

In light of the conclusions presented in the article, it is proposed to implement appropriate amendments to the RA Criminal Procedure Code in order to correct a number of methodological errors, and until then, it is proposed to interpret the norms in question in the version specified in the article.

Keywords: legal presumption; proof; formal means of proof; proof-argument; fact.

¹⁴ The article was presented on 05.05.2025 and was reviewed on 10.06.2025.

Артур Гамбарян

Заведующий кафедрой теории права и конституционного права Российско-Армянского (Славянского) Университета, доктор юридических наук, профессор, профессор Академии государственного управления Республики Армения, заслуженный юрист Республики Армения, член редакционной коллегии научно-практического журнала “Законность” Прокуратуры РА

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ФОРМАЛЬНЫХ СРЕДСТВ
ДОКАЗЫВАНИЯ¹⁵**

Абстракт

В статье рассматриваются вопросы установления определенных фактов посредством формального средства доказывания, правовой презумпции, а также место и роль формальных средств доказывания в процессе доказывания, соотношение формальных средств доказывания и фактических средств.

В контексте применимости законодательного определения доказывания документируется его невозможность при доказывании посредством формальных средств доказывания, поскольку в этом случае не собираются, не проверяются и не оцениваются доказательства.

В статье критикуется подход законодателя о том, что общеизвестные факты являются правовыми презумпциями, поскольку, как представлено в статье, законодатель говорит об оспаривании достоверности фактов, определенных в части 1 статьи 106 Уголовно-процессуального кодекса РА, тогда как положения о правовой презумпции не о существующем факте, а о предполагаемом факте, за исключением общеизвестного факта, который не имеет ничего общего с правовой презумпцией.

В свете выводов, изложенных в статье, предлагается внести соответствующие изменения в Уголовно-процессуальный кодекс РА с целью исправления ряда методологических ошибок, а до тех пор предлагается толковать рассматриваемые нормы в редакции, указанной в статье.

Ключевые слова: правовая презумпция; доказательство; формальные средства доказывания; доказательство-аргумент; факт.

¹⁵ Статья была представлена 05.05.2025 и прошла рецензирование 10.06.2025.